

Theologie en pedagogiek

Lezing voor het netwerk PTO, 11 mei 2016

Dr. A. (Arnold) Huijgen, ahuijgen@tua.nl

Dames en heren,

Hartelijk dank voor de uitnodiging om hier vanmiddag voor u te komen spreken over het thema *Theologie en pedagogiek*. Als ik me niet vergis, heb ik zelfs nog min of meer aan de wieg gestaan van dit soort bijeenkomsten, toen ik een column schreef onder de titel *Pedagogisch pelagianisme*. In die column signaleerde ik de spanning tussen enerzijds een positieve visie op de leerling vanuit pedagogisch perspectief, en anderzijds een somber en donkergekleurd beeld van de leerling uit theologisch perspectief. Vanmiddag wil ik met u opnieuw het snijvlak van theologische en pedagogische perspectieven verkennen.

Wat ik vanmiddag met u wil gaan doen, is het volgende: ik wil eerst met u nagaan wat er nu feitelijk gebeurt in de nieuwe uitgave van *Essenties van christelijk leraarschap*. Daarbij wil ik theologisch analyseren wat er gebeurt op het gebied van Bijbel, schepping en relationaliteit. Daarna wil ik nagaan wat de christelijke theologie bij kan dragen aan pedagogische bezinning. De vraag is: hoe kan een pedagogiek christelijk zijn? Mijn antwoord - omdat dat alvast weg te geven - zal zijn, dat we meer vanuit het einde moeten denken dan vanuit het begin, en meer vanuit Christus dan vanuit de schepping.

Graag neem ik u allereerst mee naar de nieuwe editie van *Essenties van christelijk leraarschap*. Drie punten zijn mij opgevallen: Allereerst, dat de Bijbel als bron wordt genoemd. Dat lijkt een erg voor de hand liggende gedachte, maar als theoloog vraag ik me dan wel af hoe je die Bijbel eigenlijk leest. Dat is de vraag naar de hermeneutiek. Een andere vraag is of de Bijbel eigenlijk wel bron genoemd moet worden, of dat het beter is om te spreken van norm. Als de Bijbel bron is voor pedagogisch handelen, dan is ze toch zeker niet de enige bron. Te denken is niet alleen aan de traditie, maar ook aan allerlei pedagogische en theologische praktijken. De vraag is ook welke teksten als pedagogische teksten kunnen gelden. Gaat het daarbij allereerst, of zelfs uitsluitend, om het Bijbelboek Spreuken, waarin we allerlei aanwijzingen vinden die pedagogisch van belang zouden kunnen zijn? Moeten we ook denken aan het Bijbelboek Deuteronomium waarin wordt benadrukt dat we kinderen moeten opvoeden in de wegen van de Heere. Of moeten we ook de Evangelieën erbij betrekken, waarin Jezus zich kennelijk openstelt voor kleine kinderen?

Een tweede observatie. In *Essenties van christelijk leraarschap* speelt de

schepping een grote rol. De leerling komt er vooral in voor als schepsel. Opvallend genoeg wordt daarbij niet gesproken van het beeld van God. Het geschapen-zijn van de mens betekent in *Essenties* vooral, dat de mens allerlei mogelijkheden heeft en dat hij bepaalde verantwoordelijkheden heeft. De grote vraag is wel of dit is waar schepping eigenlijk over gaat. Straks zal ik proberen om het begrip 'schepping' bijbels te hereiken en nieuwe perspectieven te schetsen.

Het derde en meest opvallende aspect uit *Essenties van christelijk leraarschap* dat ik naar voren zou willen brengen, is 'relationaliteit'. Niet alleen is dit het meest vernieuwende aspect ten opzichte van de traditie, het is wat mij betreft ook het meest aansprekende. Er wordt mee bedoeld, dat mens-zijn altijd mens-zijn in relatie is. Ieder mens bestaat in relatie tot andere mensen, tot de wereld, tot zichzelf en bovenal tot God. Dat geldt al vanaf het allereerste begin van het leven. Ieder mens komt ter wereld in een netwerk van relaties. Ook wanneer bepaalde relaties afwezig zijn, dat bijvoorbeeld de vader afwezig is, is dat een relevant feit. Maar het hangt er wel wat van af hoe we 'relationaliteit' interpreteren. In *Essenties* wordt het relationele aspect vooral ingevuld in het kader van naastenliefde: ieder mens heeft andere mensen naast zich die op grond van hun geschapen-zijn door God het waard zijn om geliefd te worden. Dat is op zich een mooie insteek, maar deze is nog wel vrij individueel getoonzet. Zoals net bij de insteek bij het schepselmatige opviel, dat het beeld van God ontbreekt, zo viel het me bij het relationele aspect op, dat de notie van het verbond afwezig is. Maar als er nu één christelijke notie van het relationele is, dan is het wel het verbond. Intrigerend. Het mooie aan de insteek bij relationaliteit vind ik, dat het hele leven in beeld komt. In pedagogische termen heet dat geloof ik 'worldviewonderwijs'. Daarbij komt de schoonheid als thema ook in beeld. Hier wordt het wel spannend, want vanouds is dit een typisch rooms-katholiek thema. Theologische esthetica worden zelden vanuit gereformeerd perspectief benaderd. Dat is ook wel logisch, omdat bij een dergelijke benadering veel gemakkelijker een schema van natuur en genade past dan een benadering waarin schuld en genade centraal staan. Tot zover mijn observaties bij *Essenties van christelijk leraarschap*. De Bijbel als bron dus, de schepping als vooronderstelling, en het relationele als bindmiddel.

Nu wil ik proberen op drie aandachtsgebieden wat lijnen te trekken. We beginnen bij de visie op de mens. In de pedagogische situatie hebben wij met mensen te maken, maar wat betekent dat eigenlijk? In de taal van *Essenties* moeten we de mens zien als medemens, als naaste die om liefde vraagt en die zo een appèl op ons doet. Dat roept al de vraag op waar mijn eigen mens-zijn gebleven is, en waarom ik die ander eigenlijk lief zou hebben, en wat lief hebben eigenlijk is? Past daarbij bijvoorbeeld ook het disciplineren van de ander? Is er iets speciaals aan de naaste

waarom ik hem of haar zou lief hebben? Zoals gezegd miste ik hierbij de notie van het beeld van God, maar zelfs als dat wel aanwezig zou zijn geweest, is het nog de vraag wat we er precies mee bedoelen. Hier zou ik graag willen aanhaken bij het accent op het relationele. Ik zie een ontwikkeling van een visie op de mens die benadrukt wat de mens in essentie is - het zogenaamde essentialisme - , naar een visie op de mens die het mens-zijn in relatie benadrukt. Er is dus niet een soort kern van ons mens-zijn, of zich dat nu in het verstand, de ziel of het gevoel bevindt, maar wij zijn wie wij zijn in relatie tot elkaar. Wij zijn dus niet een hoofd met een lichaam eronder, wij worden ook niet allereerst gedreven door allerlei soorten behoeften, maar wij zijn personen. In relationaliteit en personaliteit ligt wat mij betreft de sleutel voor een christelijke visie op de mens.

Daarmee is eigenlijk nog niet zo heel veel gezegd. De aard van de relatie moet nog nader worden ingevuld, wil het werkelijk een christelijke visie op de mens worden. Hier nu kan de christelijke leer van de zonde goede dienst te bewijzen. Op het eerste gezicht lijkt de leer van de zonde iets negatiefs, iets sombers over de mens te zeggen. Juist ten aanzien van de zonde kunnen we snel geneigd zijn om twee sporen te gaan: aan de ene kant zien we dan de mens als schepsel met mogelijkheden en verantwoordelijkheden, aan de andere kant zien we dan de mens als zondaar met allerlei problemen. De christelijke zondeleer staat echter vooral in het licht van de vrijheid en de bevrijding door Gods genade. Dat zit zo: In onze samenleving betekent schuld dat er iets is waar je niet uit terug kunt, iets waarvoor je moet boeten. Of het nu gaat om de straf die Willem Holleeder heeft verdiend, of om financiële schulden van bijvoorbeeld Griekenland, het patroon is hetzelfde: schuld betekent dat je wordt vastgepind op je verleden. De christelijke zondeleer werkt precies anders. Want wat is zonde? Zonde is een relationeel begrip. In Johannes 16 lezen we dat de heilige Geest de wereld zou overtuigen van zonde, gerechtigheid en oordeel. Dat klinkt werkelijk zwaar, maar laten we eens kijken wat zonde daar betekent. De Geest overtuigt van zonde, 'omdat ze in Mij niet geloven'. Zonde is dus ongeloof. Dat betekent, dat er ook iets aan te doen is, namelijk geloof in de Heere Jezus Christus. De relatie is stuk, maar God Zelf spant zich ervoor in om de relatie weer te herstellen. Dat kan ook. Je wordt niet vastgepind op je verleden, al wordt je verleden ook niet geromantiseerd of weggepoetst. Juist de erkenning van de zonde biedt de ruimte voor vergeving, vrijheid en een nieuwe toekomst. In dit verband is het goed om het woord van Luther in herinnering te roepen, dat het niet de bedoeling is om de zonde uit de mens te halen, maar om de mens uit de zonde te halen. De zonde uit de mens halen veronderstelt, dat de mens over het algemeen wel goed is, maar dat er wat nare plekjes aan hem zitten, die verwijderd moeten worden. De zonde is daarentegen veel ernstiger. De mens is thuis in de zonde. En is in de zonde in zijn element. Bij de verlossing gaat het er dan

ook om dat de hele mens uit de zonde wordt gehaald, zoals de hele mens in de zonde zich bevond. Dat is een troostrijk gebeuren.

In dit kader kan dan ook het verbond ter sprake komen. Verbond heeft te maken met verbinding. God verbindt Zich aan mensen en brengt ze samen in een nieuw verband. God nadert belovend tot de mens.

Daarom is er verwachting. Juist in de relatie tot God en tot de medemens komt de mens tot zijn bestemming. Op deze manier functioneert het verbond als de concrete gestalte van de relatie tussen God en mens. Hier zou nog aan toegevoegd kunnen worden, dat God in Zichzelf ook relationeel is, maar dat voert voor vanmiddag te ver. We zouden het dan moeten hebben over trinitarische theologie.

Over de bedoeling die God met de mens heeft, gesproken: in Christus gezien we wat Gods bedoeling met de mens is. Hij is het beeld van God. Het is goed om te bedenken dat Calvijn, wanneer hij schrijft over het beeld van God, refereert aan het drievoudig ambt: de mens is profeet, priester en koning, ofwel hij is geschapen in ware gerechtigheid, kennis en heiligheid. Dit drievoudige ambt van de mens ontleent Calvijn aan de drie ambten van Christus. Het beeld van God-zijn van de mens is dus geheel afhankelijk van Jezus Christus, het beeld van God bij uitstek.

Wat hebben we nu eigenlijk met de visie op de mens gedaan? We hebben deze, anders dan in *Essenties van christelijk leraarschap*, niet gefundeerd in een soort algemeen verstaan van de schepping, maar geplaatst in het kader van het Koninkrijk van God, Dat het Koninkrijk van Christus is. In theologische termen: We zien de mens eerder in eschatologisch licht dan in chronologisch licht, eerder relationeel dan essentialistisch en eerder in het licht van Gods belofte dan als een soort vrije zelfstandige. Deze beweging van de fundering in een algemeen verstaan van de schepping naar een eschatologische benadering zullen we op de beide andere punten ook voltrekken.

Het tweede: de wereld. In *Essenties van christelijk leraarschap* wordt keer op keer benadrukt dat de werkelijkheid Gods werkelijkheid is. De dingen hebben hun geheim en er ligt een soort mystieke gloed over de werkelijkheid. De wereld mag worden ervaren als open in de richting van God, bijvoorbeeld in de schoonheid van de wereld. De vraag is echter of dit niet een al te idyllisch plaatje is. We vinden immers in de wereld niet alleen maar schoonheid, maar ook lelijkheid, ellende, ontzetting. We zien niet alleen fraaie architectuur, maar ook communistische bouw. We zien niet alleen fraaie vlinders, maar ook de nare sluipwesp. We zien niet alleen de kalme zee, maar ook een verwoestende tsunami. Wat moeten we daarmee aan? Zijn dat de randverschijnselen, of wat nare vlekjes op een verder prachtig schilderij? Volgens mij doet dat onrecht aan de ernst van het kwaad. We zijn er ook niet met te refereren aan de gebrokenheid van de schepping. We zullen ons verstaan van de schepping moeten herijken. Dat betekent niet dat we zeggen dat de oorspronkelijke schepping niet goed zou zijn geweest.

Integendeel: de schepping was goed, maar meer weten we er eigenlijk ook niet van. Wij zijn zo diep gevallen, dat we niet meer terug kunnen kijken naar hoe goed de schepping oorspronkelijk was. De toegang tot de boom des levens is afgesneden en wordt bewaakt door een engel met een vlammend zwaard. Zoals de hervormde theoloog Noordmans zegt: de schepping is het criterium voor de val. Opnieuw zien hier de radicaliteit van de zonde.

De consequentie van dit alles is dat wij niet zomaar toegang hebben tot de goede schepping en dus ook niet zomaar ons kunnen beroepen op gegevens uit de schepping. Dat gebeurt wel vaker en mensen weten dan te vertellen, dat in de oorspronkelijke schepping er op geen enkele manier van dood sprake was en soms weet men nog veel meer te vertellen over hoe het zat in het paradijs. Eerlijk gezegd zie ik dat soort uitspraken vooral als extrapolaties van de eigen verlangens naar een bepaald soort perfectie. Een Bijbelse basis ervoor is er niet. Als er bijvoorbeeld wordt gezegd, dat de schepping is aangelegd op groei en daaruit pedagogische consequenties worden getrokken, lijkt me dat een gevaarvolle weg.

Betekent dit dan, dat de schepping alleen maar iets negatiefs is? Wat mij betreft niet. Wel is er reden om nog eens opnieuw te kijken naar het Bijbelse begrip van schepping. In de bijbel gaat de belijdenis van God als Schepper meestal over het heden en slechts zelden over het begin van de wereld. Uiteraard staat God wel degelijk aan het begin van de wereld, maar dat is slechts zelden wat het Oude Testament interesseert. Het gaat erom dat dit de dag is die de HEERE gemaakt heeft en dat God vandaag regeert over de machten. In Genesis blijkt Gods scheppingsmacht bijvoorbeeld daaruit, dat Jozef terugkijkend ziet, dat wat zijn broers ten kwade hadden gedacht, door God ten goede is gedacht (Gen. 50:20). Ik ben lang geen pedagoog, maar dit lijkt me wel pedagogisch relevant. De wereld waarin wij jonge mensen opvoeden is op het eerste gezicht een verwarrende en ambigue wereld. De enige manier om er een weg in te vinden, is in de gehoorzaamheid aan de levende God, die uit elke nacht Zijn morgen doet rijzen. Schepping betekent niet dat alles mooi en goed is, maar wel, dat God alles mooi en goed maakt.

Hoe God dat doet, zien we in Christus. Waar de wereld waarin we leven ons vaak ontzet, zien we in Christus Gods liefde voor een verloren wereld. Hij is de Gekruisigde, die in de weg van lijden en sterven deze wereld nieuw maakt. Een christen is dus onderweg naar Gods nieuwe schepping en verlangt zuchtend naar de openbaring van Gods heerlijkheid, zie Romeinen 8. Hiermee is gezegd, dat een christelijke visie op de schepping en bovenal op God als Schepper van hemel en aarde helpt om te leren hopen voor deze wereld. Zoals Psalm 78 het zegt: Dat zij hun hoop op God stellen zouden. Christelijk onderwijs dient om kinderen te leren hopen, ook daar waar alle hoop vergaan lijkt. Er is hoop voor kinderen, voor leerlingen, Voor Aleppo, voor de kerk en voor

heel de wereld. Zeker heeft de wereld een geheim en hebben de dingen hun geheim, maar dat geheim komen we niet op het spoor door te mediteren over de schoonheid van de natuur. We vinden dit geheim in het licht van het kruis dat midden in deze wereld heeft gestaan.

Ik recapituleer. Zoals we bij de leer van de mens de mens in relatie hebben beschouwd, als zondaar en door Gods genade als gerechtvaardigde, onderweg naar Gods nieuwe toekomst, zo zie ik de schepping ook niet als een statische gegevenheid, maar in het licht van Gods reddende werkzaamheden in deze wereld. Kortom: in het licht van de belofte.

Dan het derde: het leren. Leren is een relationeel gebeuren. Dat blijkt in het Spreukenboek, waar de leraar zijn leerling zijn zoon noemt. Maar het blijkt ook in de Evangelien, waar Jezus Zijn discipelen gaandeweg onderwijst. Over leren kunnen heel hooggestemde dingen worden gezegd, maar in de praktijk blijkt vaak dat het niet altijd lukt. Wij blijven maar beginners, en niet meer dan dat - een accent uit de Benedictijnse traditie. Leren is veel rijker dan alleen het cognitieve, hoewel het wel degelijk ook het cognitieve omvat. Leren staat ook niet alleen in dienst van het neoliberale wereldbeeld, waarbij alleen waardevol is wat geld oplevert of de technische vooruitgang dient. Nota bene: dit is wel de richting die het ministerie van Onderwijs kiest, niet alleen in de financiering van universiteiten, maar ook in lagere vormen van onderwijs. In dit kader zou het typerende van christelijk onderwijs wel eens kunnen zijn, dat er aandacht is voor die vakken die bij uitstek niet nuttig zijn, althans niet nuttig volgens de gangbare neoliberale definitie van nuttig. Christelijk onderwijs kent de waarde van geschiedenis, poëzie, literatuur, kunst en andere onnut geachte vakken.

Laat me tenslotte nog enkele opmerkingen maken over een paar hete hangijzers. Ten eerste het begrip zelfontplooiing. In *Essenties van christelijk leraarschap* wordt dit bijgesteld naar optimale ontwikkeling. In het licht van het voorgaande is er reden om te vragen wat er precies met optimale ontwikkeling wordt bedoeld. Ik zou zeggen dat een christen de maatstaf voor de ontwikkeling wil ontleen aan Hem Die het beeld van God is, namelijk Jezus Christus. Ten tweede zou ik iets willen zeggen over de zogenaamde excellentietrajecten, 'honours programs' of hoe ze ook maar mogen heten. Volgens mij is er genoeg reden om hier als christen kritisch over te zijn. Je ziet hier namelijk een neoliberale ideologie worden uitgerold over het onderwijs: de meest getalenteerde leerlingen moeten nog verder worden gestimuleerd terwijl de anderen achterblijven. Meest getalenteerd betekent hier overigens: met de meeste potentie om vervolgens het heersende ideaal succesvol te zijn. Het doet denken aan wat in de universitaire wereld 'Mattheüsprincipe' wordt genoemd: bij aanvragen voor fondsen maken degenen die eerder een fonds verwierven meer kans om het nieuwe fonds te winnen dan degenen die eerder geen fondsen binnenhaalden. Wie heeft, zal geven

worden, maar wie niet heeft, van hem zal genomen worden ook wat hij heeft. Een derde hangijzer betreft het verbond. Ik kan me voorstellen dat er mensen zijn die zich afvragen of je kinderen wel op die manier vanuit Gods belofte kunt benaderen zoals ik juist heb geschetst. Je kunt hierbij de hele discussie over twee of drie verbonden van stal halen. Toch denk ik dat het onmiskenbaar is dat het verbond in de bijbel allereerst een categorie van de tijd is. Cruciaal is voor mij het denken vanuit Gods beloften. Een belofte is wat anders dan een voorzegging of voorspelling en ook wat anders dan een simpele mogelijkheid. De dynamiek van de beloften hangt samen met de dynamiek van Gods heilshandelen, van Gods komen in deze wereld, van de eschatologie en van het relationeel karakter van Gods omgang met mensen. Tenslotte een vierde heet hangijzer: de heilonzekerheid. Er zijn, zo is bekend, reformatorische docenten die zelf niet durven belijden dat ze ook delen in het heil. Heilonzekerheid als handelingsverlegenheid. De enige oplossing, als oplossing de goede term is, is het verwachten van de levende God. Juist het besef dat God alle dingen nieuw maakt en dat er toekomst is voor deze wereld, kan mogelijk helpen om de wereld en zichzelf dan ook in dat perspectief te zien.